

УДК 811. 161. 2

Т. Р. Московець, студентка I курсу
фармацевтичного факультету
О. В. Грищенко, викладач української мови

Донецький національний медичний університет,
м. Краматорськ, Україна
contact@dsmu.edu.ua

ПЕРІОДИ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Проаналізовано періоди становлення українського правопису.

Ключові слова: писемність, культура, графіка, орфографія, пунктуація, період.

T. R. Moskovets, first year student of Faculty of
Pharmacy
O. V. Gryshchenko, teacher of Ukrainian language

Donetsk National Medical University, Kramatorsk,
Ukraine
contact@dsmu.edu.ua

PERIODS OF UKRAINIAN SPELLING DEVELOPMENT

The author analyses periods in the development of Ukrainian spelling.

Key words: writing spelling, culture, graphics, orthography, punctuation, period.

Актуальність дослідження. Писемність – це дуже важливий елемент культури будь-якого народу. Без писемності жодна нація не могла б самовизначитися, розвинутися, заявити про себе. Навіть відомий біблійний вираз: «Спочатку було Слово...» нагадує нам про те, що мова, а отже, і письмо, правопис дуже важливі для кожного з нас.

Мета дослідження – проаналізувати періоди становлення українського правопису.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правопис кожної мови складається з трьох підсистем: графіки (літер, які передають звуки), орфографії (правил написання слів) і пунктуації (правил уживання розділових знаків).

У більш як тисячолітній історії українського правопису виділяємо чотири періоди.

Перший період (XI–XVI ст.) пов'язаний з пристосованою до особливостей староукраїнської мови орфографічною традицією відомих просвітників та проповідників християнства Кирила й Методія.

Другий період (XVI–XVII ст.) віддзеркалює вплив на староукраїнське (здебільшого церковне) письмо південнослов'янської орфографії.

Третій період (XVII – початок XIX ст.) започатковано виданою 1619 р. «Граматикою» українського мовознавця, письменника, церковного діяча й просвітника Мелетія Смотрицького. Орфографічні норми М. Смотрицького здобули загальноукраїнське визнання.

Четвертий період починається з першої чверті XIX ст., коли відбувалося формування нової української літературної мови на народній основі. Власно кажучи, саме цей період нам

найбільше і цікавий, тому що саме в той час починається та розвивається формування сучасного українського правопису.

Такі українські письменники першої половини XIX ст., як П. Гулак-Артемовський, Г. Квітка-Оснот'яненко, І. Галка та ін., намагалися базувати український правопис на фонетичному принципі, послідовно використовуючи при цьому сучасну їм російську графіку як спадщину XVIII ст.

Перша спроба заснувати український правопис на фонетичному принципі «пиши, як чуєш» належить О. Павловському, який у своїй «Грамматике малороссийского наречия» (1818 р.) теоретично обґрунтував використання цього принципу для української мови і послідовно провів його у наведених українських прикладах (гомінъ, візьме, твій, жінка, нічъ, літо, тінъ). Віртуозної фонетичності досяг М. Гатцук у своїй праці «Їжинок рідного поля» (Москва, 1857). Звук [ѣ] передавався в нього відповідно літерою ѣ (ѣже), голосні з попереднім [й] літерами а, о, е, у з тільдою, голосний [и] сучасною и і т. ін.

Традиційність в українському письмі обстоював М. Максимович. Суть його правопису зводилася до використання в українській мові російського гражданського алфавіту з іншим звуковим значенням деяких літер, а також уживанням надрядкових знаків. Так, для передачі українського звука [і] в цьому правописі використовувалося аж п'ять знаків: а, о, у, и з діакретичними знаками та ѣ; для передачі українського звука [и] вживалися два знаки: ы та и та ін. На Східній Україні цей правопис прихильників не знайшов, зате в Галичині вживався до 1886 р. Та навіть у 1889 р. за цим правописом вийшла у Львові граматика О. Огоновського, офіційно затверджена до вжитку в середніх школах Галичини й Буковини. На Закарпатті правопис М. О. Максимовича з певними видозмінами проіснував аж до 1945 р.

З початком XX ст. учені й майстри слова стали приділяти значну увагу нормалізації графічної системи української мови. Так, у 1917 р. В. Науменко виступив з пропозиціями усунути з українського алфавіту букви я, ю, є, ї та апостроф. Замість цих букв він пропонував використовувати ѣ, а замість апострофа використовувати м'який знак. Проф. Є. Тимченко запропонував усунути букву й і замість неї вживати ј. Замість я, ю, є, ї вживати буквосполучення ја, ју, је, јі. У 1919 р. В. Самійленко висунув пропозиції позбутися букв я, ю, є, ї, щ; замість й вживати ј, а замість г латинське g. С. Смаль-Стоцький вважав, що в українському письменстві повинна бути збережена гражданка, тобто слов'янська азбука, прийнята ще за Петра І.

У 20-х рр. стала поширюватись ідея створення азбук на основі латинського алфавіту. Є. Тимченко вдруге виступив з пропозиціями вдосконалити українську графіку наступним чином: усунути й та запровадити ј, замість щ писати шч, замість дз та дж на позначення аффрикат вживати латинські s та z, м'якість приголосних позначати знаком > або м'яким знаком.

Та жодний зі всього різноманіття варіантів прийнятий не був, розвиток фонетичного рівня українського правопису пішов іншим шляхом.

У 1907–1909 рр. виходить друком «Словник української мови» за ред. Б. Грінченка. Представлену в ньому правописну систему використав І. Огієнко в підготовленому ним і виданому в 1919 р. «Правописі». Всеукраїнська академія наук (ВУАН) використала принципи Б. Грінченка та І. Огієнка при опрацюванні «Найголовніших правил українського правопису». Ці правила стали основою для опрацювання першого загальноукраїнського

правопису, що вийшов у Харкові 1928 року і був запроваджений у практику з 1 січня 1929 року. Авторами цього правопису були видатні українські мовознавці Агатангел Кримський, Олекса Синявський, Олена Курило, Євген Тимченко, Григорій Голоскевич, Всеволод Ганцов, Степан Смаль-Стоцький, Василь Сімович, Володимир Гнатюк, Леонід Булаховський та інші. Підписав його до друку народний комісар освіти УРСР Микола Скрипник.

Коли б усе йшло цивілізованим шляхом розвитку, тепер ми мали б сталий правопис, з якого усували б окремі вади та недоречності. Адже починаючи з середини XIX і до початку 30-х років XX ст. український правопис набував дедалі більшої самобутності й соборності. Але настали часи репресій, придушення будь-яких проявів національного самовираження. У добу розстріляного відродження знищено або зацьковано більшість авторів харківського правопису 1928 року. Укоротив собі віку Микола Скрипник.

У 1933 році виходить новий правопис, «очищений від націоналістичних переконачень, що ставили перешкоди оволодінню грамотністю широкими масами і спрямовували українську мову на відрив від російської, орієнтували українську мову на польську та чеську буржуазну культуру, ставили бар'єр між українською та російською мовами». Якщо перекласти ці розмірковування звичайною мовою, то з українського правопису вилучено майже все, що відбивало оригінальні риси української фонетико-морфологічної системи.

Цей правопис був запроваджений без жодних обговорень, директивно. У багатьох моментах поривався зв'язок із тогочасною українською правописною традицією. З абетки вилучено літеру г. Написання багатьох слів увідповіднено з російськими формами: замість радости, вісти – радості, вісті, замість катедра, міт – кафедра, міф. Послідовно відкинуто йотацію при збігові двох голосних; відповідно слова типу матеріальний, діаметр, атеїзм, проєкт, дієта дістали форму матеріальний, діаметр, атеїзм, проєкт, дієта. Замінено написання слів авдієнція, аудиторія, авкціон, бравнінг, фавна на аудієнція, аудиторія, аукціон, браунінг, фауна. А втім зберігалася ще низка традиційних написань: Європа, хемія, синтакса, ім'я – імени, плем'я – племені. Нормою і далі вважалося відмінювання запозичених слів на -о: бюро – бюра – бюро – у бюрі, кіно – кіна, радіо – радіом. Пізніше, наприкінці 30-х років, у практиці, передусім преси, ці слова стали вживати за російським зразком, не відмінюючи їх.

Далі таке «очищення» тривало. У 1946 році з'являється «вдосконалений» український правопис, що ставив собі за мету «забезпечити єдність з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо російського». Хоча спочатку певні надії на виправлення спотворень пов'язувалися саме із цим проєктом, що розроблявся правописною комісією на чолі з академіком Л. Булаховським в евакуації під час війни. Члени комісії (за участю відомих українських поетів і письменників П. Тичини, М. Рильського, М. Бажана, Ю. Яновського, І. Кочерги та ін.) спробували бодай почасти повернути вилучені орфографічні норми. Збережені стенограми обговорень показують, що настійливо пропонувалося відновлення літери г, написання типу Європа, європейський, східній, західній, народній тощо.

Втім партійно-політичні втручання й диктат сповна проявилися на етапі затвердження цього проєкту. Жодна з пропонованих змін не пройшла; в опублікованому в 1946 р. правописі було зроблено лише кілька косметичних виправлень. Зокрема замість атеїзм, маїс, наївний, Каїр, Аїда, дієта, дієз уведено форми атеїзм, маїс, наївний, Каїр, Аїда, дієта, дієз і подібні, проте залишено проєкт.

Здавалося б, далі зближувати правописи вже не було куди. Але 1960 року виходить іще одне видання «Українського правопису». Спричинене воно тим, що в 1956 році видано «Правила русской орфографии и пунктуации», тож «у ряді правописних моментів, спільних для української і російської мов, виникла певна неузгодженість, яку тепер, після опублікування «Правил русской орфографии и пунктуации», можна усунути».

Причиною всіх змін в українському правописі радянського часу, починаючи з 1933 року, було наближення його до російського, а найбільшим гріхом українських мовознавців уважалося прагнення «порвати із спільними шляхами правописної нормалізації української і російської літературних мов» та невизнання «спільних змін, які сталися в українській і російській мовах після Жовтня».

Дальше зросійщення українського правопису припинено наприкінці 80-х років минулого століття на хвилі національного піднесення. У 1990 році з'являється третє видання «Українського правопису», за яким до української абетки повернуто усунуту 1933 року літеру І, зменшено кількість винятків у відтворенні на письмі слів іншомовного походження тощо. Але ні це видання правопису, ні наступне 1993 року не повернуло українській мові її власного правописного обличчя, яке так довго спотворювали ті, хто виконував замовлення творців «нової історичної спільноти радянського народу» з єдиною мовою.

Висновки. В силу розглянутих вище фактів ми можемо вважати сучасний правопис продуктом розвитку його радянського попередника 1933 року, через логічний ряд модифікацій 1946, 1961 та 1990 років. Через це вважається за доцільне надалі найбільш детально розглядати і порівнювати саме сучасний правопис та правопис 1929 року, що має найбільші відмінності від інших і в наш час пропонується деякими науковцями за основу нового українського правопису. Тут також слід зазначити, що окрім вищеназваної літери І, більшість змін стосуються орфографічного рівня правопису. Що стосується пунктуаційного рівня, то відповідних матеріалів знайти не вдалося. Це може свідчити про те, що цей рівень є найбільш сталим і тому не підлягав значним модифікаціям. Крім того, на його ґрунті виключені політичні та культурні суперечки, зміни правопису на цьому рівні цікаві виключно з наукової точки зору, тому і не отримують широкого висвітлення в засобах масової інформації.

Література

1. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису. Популярно-науковий курс з історичним освітленням / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – С. 16–20.
2. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. – К., 1995. – С. 228.
3. Русанівський В. М. Історія української літературної мови / В. М. Русанівський. – К., 1996.
4. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали / За ред. Л. Масенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005—399 с.
5. Ющук І. П. Мова наша українська / І. П. Ющук. – К., 2001. – С. 10.